https://doi.org/10.59295/stctce2025.II.10 CZU: 342.1:342.34:342.7

TRADIȚIA CONSTITUȚIONALĂ VS PROVOCĂRILE CONTEMPORANE: ECHILIBRU ȘI IMPACT

CONSTITUTIONAL TRADITION VS CONTEMPORARY CHALLENGES: BALANCE AND IMPACT

Svetlana SLUSARENCO,
Universitatea de Stat din Moldova,
ORCID ID: 0000-0002-9092-0024,
e-mail: svetlana_slusarenco@usm.md

Abstract: *The original locus of a community's traditions and values resides in public consciousness. Democratic traditions constitute a complex of ideas, concepts, customs, attitudes, and behaviors concerning actions, events, and governing decisions from a people's relatively distant past, which retain their full relevance and their capacity to shape and inspire corresponding political actions in the present. Democratic traditions are grounded in models of governance and procedures for the exercise of power that, at a given moment, expressed the political will of the community of citizens. In the preparation of this study, we employed specialized academic literature, the foundational treaties of the European Union, decisions of the Court of Justice of the European Union, and judgments of the European Court of Human Rights, particularly those addressing fundamental rights. The research is based on scientific methods such as the systemic method, the comparative method, the analytical method, the deductive and inductive procedures of the logical method, as well as other methods that have added substantial value to the analysis undertaken.*

Constitutional traditions establish a vital connection between the domestic legal order and the European legal order, as well as between national diversity and European legal unity, thereby strengthening coherence and ensuring the observance of fundamental values such as democracy, the rule of law, and fundamental rights.

Keywords**:** *consciousness, identity, integration, stability, tradition.*

• Introducere

Tradiția constituțională exprimă ansamblul de principii, valori, norme, practici și interpretări care s-au format în timp în jurul constituției unui stat, devenind o parte fundamentală a identității sale politice și juridice. Aceasta reflectă modul în care un stat aplică principiile de guvernare democratică, separația puterilor, protecția drepturilor fundamentale și modul de organizare a autorităților publice. Ea contribuie la formarea unei identități constituționale**,** prin promovarea valorilor naționale fundamentale: statul de drept, democrația, separația puterilor, drepturile omului. Tradiția constituțională reflectă o continuitate istorică și o adaptare la noile realități, fără a rupe echilibrul dintre stabilitate și reformă.

Obiectivele cercetării rezidă în identificarea conceptului de tradiție constituțională și evidențierea rolului său în consolidarea identității constituționale și a statului de drept; examinarea tensiunilor existente între valorile tradiționale și noile exigențe ale societății moderne, de ex: între suveranitate și integrare europeană, evaluarea impactului adaptării tradiției constituționale asupra stabilității sistemului juridic și a drepturilor fundamentale.

• Materiale și metode

Pentru elaborarea studiului am utilizat literatura de specialitate autohtonă și din străinătate, tratatele fundamentale ale Uniunii Europene, hotărâri ale Curții de Justiție a Uniunii Europene (CJUE) și ale Curții Europene a Drepturilor Omului (CEDO**)**, în special cele care abordează drepturile fundamentale. Lucrarea este fundamentată pe metode științifice de cercetare precum: metoda sistemică, metoda comparativă, metoda analitică, procedeele deducției și inducției ale metodei logice și alte metode care au adus un plus valoare analizei efectuate.

• Rezultate și discuții

E adevărat, că obiectivul unităţii poporului e foarte dificil de realizat în orice societate, chiar şi în ţările democratice cu bogate tradiţii constituţionale, dar mai ales în cele cu democraţie tânără, la care este atribuită Republicii Moldova. Dar în condiţiile în care suveranitatea naţională aparţine unui singur titular – poporului, înțelegem că, conștiința juridică națională, precum şi unitatea cetăţenilor sunt semnificative şi indispensabile pentru consolidarea şi exercitarea suveranităţii (puterii politice) în formele stabilite de Constituţie [1, p. 74].

Sediul originar al tradițiilor și valorilor unei comunități se află în conștiinta publică. Aici, ele își păstrează intacte conținutul ideatic și forma, astfel cum acestea au pătruns prin filiera spirituală în cugetul fiecărui individ și s-au extins la nivelul unor generații succesive.

Tradițiile democratice formează un ansamblu de idei, concepții, obiceiuri, atitudini și comportamente cu privire la acțiuni, evenimente, decizii de guvernare din trecutul relativ îndepărtat al unui popor, care își păstrează neștirbită actualitatea și capacitatea de a determina și însufleți în prezent acțiuni politice corespunzătoare acestora. Tradițiile, în general, și cele democratice în particular, își păstrează intact conținutul, se transmit de la o generație la alta, contribuind, prin aceasta, la modelarea lor spiritual civică și politică [2].

Dacă tradițiile democratice se conservă ca o constantă spirituală și comportamentală, imaginea și percepția fiecărei noi generații față de acestea, diferă sub influența unor factori ideologici, politici, de educație și cultură civică. Este importanta în această percepție și voința clasei politice de păstrare a tradițiilor si de raportare permanenta la acestea. Depinde de voința politica a guvernantului și de disponibilitatea fiecărui individ de a se raporta la vechile tradiții. Constituționalizarea tradițiilor democratice ale unui popor are ca rezultat extinderea modului de a gândi și de a acționa al unor generații de mult apuse, la o ordine constituțională la crearea căreia, acestea nu au participat. Legiuitorul este liber sa legifereze în spiritul unor tradiții istorice, dar este discutabilă opțiunea sa de a condiționa formal conținutul unor concepte juridice moderne de respectarea spiritului unor tradiții care au corespuns unor etape istorice depășite. Oricum, legiuitorul, chiar și cel constituant valorifică printr-o reflecție modernă tradiția istorică, fără să o menționeze însă ca atare [3, p. 14].

Tradițiile democratice se sprijină pe modele de guvernare și proceduri de exercitare a puterii care au exprimat voința politică a comunității cetățenilor la un moment dat și au avut acceptul electoral al acestora pe parcursul mai multor legislaturi și mandate executive. Dacă tradițiile sunt contestabile, modelele de guvernare democratice care au funcționat ca atare își vor pierde virtuțile de prototip și, prin aceasta, vor produce confuzie, neîncredere în capacitatea sistemului politic de a funcționa în mod democratic [4, P. 108].

Conceptul de „tradiţie constituțională” a fost fructificat atât în procesul edictării Constituției, cât și în procesul revizuirii constituționale, dar în contexte diferite și tinzând spre finalități disparate [5, P. 289]. Constituției îi revine un rol important în asigurarea stabilității sistemului de drept, continuității acestuia indiferent de transformările politice sau de altă natură din societate. În mare parte, această funcție derivă din caracterul stabil al Constituției marcat de procedura complexă de adoptare, modificare și abrogare a acesteia [6, P. 9.].

În virtutea faptului că realitățile obiective, activitatea politică și cea socială sunt în permanentă schimbare și evoluție, realitatea juridică este nevoită să ţină pasul cu transformările ce intervin în diferite domenii. Nu fac excepţie în acest sens nici prevederile constituționale, cu atît mai mult că ele sunt expresia, pe plan normativ, a unor realități sociale aflate în dinamică. Sub acest aspect este evident că stabilitatea normelor constituționale nu poate fi impusă în mod artificial, întrucît un asemenea demers ar deveni o frână în calea evoluției raporturilor sociale pe care aceste norme tocmai le exprimă [7, P. 16.].

Unii doctrinari utilizează termenul de ”transplant constituțional” în sensul constituționalizării tradițiilor democratice ale unui popor și asimilarea formelor constituţionale importate [8, p. 42]. O constituţie, în sensul unei construcţii normativ-constituţionale, poate să fie transplantată, chiar dacă este produsul cultural al unei societăţi străine. Problemele apar în legătură cu efectivitatea legii fundamentale importate, cu privire la procesul de integrare în sfera a ceea ce numim „drept în acţiune”. De cele mai multe ori, un model constituţional este transplantat cu scopul de a produce o deviere de la practica trecutului. Transplantarea unei constituţii care promovează instituţii şi mecanisme de factură liberală poate să se arate drept o soluţie pentru statele care încearcă să treacă de la un tip de practică autoritară la un tip de practică democratică. Într-o asemenea situaţie, originea şi natura celor transplantate (eticheta internaţională, prestigiul) implică şi ideea de legitimitate [9].

Teoreticienii şi istoricii dreptului, care s-au axat şi pe investigarea modului în care regimul parlamentar s-a dezvoltat în România, nu au scos în evidenţă un eventual eşec al transplantului constituţional de la 1866 [11, p. 231]. Tudor Drăganu, în lucrarea sa dedicată evoluţiei parlamentarismului românesc, neracordând practica politică de după 1866 la trăsăturile regimului parlamentar dualist transplantat din actul juridic fundamental belgian, nu a încercat să redefinească regimul politic creionat de practica politică autohtonă [12, p.3].

Transplantul constituţional întreprins a fost instrumentul prin care s-a căutat provocarea modernizării. Tot în acest sens, s-a căutat „integrarea europeană”: recunoaşterea şi acceptarea statului naţional şi unitar român în rândul modernităţii constituţionale occidentale. Societatea franceză şi societatea belgiană au constituit reperul [13, p.78-79].

Fundamentând concepţia potrivit căreia transformarea instituţiilor ţării după model occidental trebuia să joace un rol esenţial în progresul economic şi social, liberalismul juridic a creat România Mare, a organizat spaţiul românesc din punct de vedere juridic şi instituţional, compatibil cu cel european. Iar

dacă este indubitabil faptul că modernizarea societăţii româneşti a fost sensibil inluenţată de formele juridice şi instituţionale europene, nu trebuie ignorat fondul local, care a conferit un conţinut propriu modelului ales [14, p. 136].

Mecanismele transplantului constituţional sunt importante pentru a înţelege corelaţia dintre cultura (constituţională) a societăţii importatoare şi cultura (constituţională) a societăţii exportatoare. Studierea efectelor transplantului juridic este crucială pentru a-i înţelege succesul sau eşecul [15]. Tradiția constituțională oferă predictibilitate și stabilitate instituțională**,** chiar și în perioade de criză. Costituţia belgiană de la 1831 este reperată ca fiind sursa externă definitorie a Proiectului de Constituţie al lui Mihai Kogălniceanu. Paternitatea belgiană a Proiectului lui Kogălniceanu era indicată, după cum am remarcat, şi de către I.C. Filitti, fără ca acesta să realizeze o apropiere directă şi analitică între cele două texte juridice. In perioada războiului, chestiunea surselor Proiectului de Constituţie al lui Kogălniceanu a fost abordată de juristul I.V. Gruia, care susținea că Proiectul de constituţie relevă unele influenţe juridice şi politice din partea constituţiilor democratice străine [16, P. 73].

Proiectul lui Kogălniceanu era considerat, prin urmare, un fel de recapitulare ideologică şi o expresie tehnico-juridică finală a întregii revoluţii române de la 1848. O simplă lectură paralelă a Proiectului de Constituţie al lui Kogălniceanu şi a Constituţiei franceze de la 1848 scoate în evidenţă faptul că un număr considerabil de articole au fost preluate de către paşoptistul moldovean, fie direct prin traducere din textul francez, fie prin ajustări şi completări minimale. Mai mult, într-o bună măsură, Kogălniceanu tratează diversele instituţii, organe ale statului şi competenţele acestora în ordinea articolelor din Constituţia franceză [17, p. 163].

Sunt sezizabile insituţii pe care Kogălniceanu le-a preluat, într-adevăr, din tradiţia constituţională românească sau le-a stipulat ca răspuns dat unor evoluţii negative în viaţa constituţională românească: consacrarea judeţelor sau ţinuturilor ca unităţi administrativ teritoriale; interdicţia expresă pentru Domn de a se amesteca în hotărârile judecătoreşti; alegerea de către Adunare a agentului Moldovei la Constantinopol. O serie de aspecte proprii, româneşti, ale textului lui Kogălniceanu făceau referire la doleanţe în materia drepturilor şi libertăţilor omului, conturate şi sedimentate fie sub influenţa Revoluţiei franceze, Sintetizând, se poate constata că, din totalul de 120 de articole, Proiectul de Con stituţie al lui Kogălniceanu preia 69 (aproximativ 60%), integral sau parţial, din Con stituţia franceză de la 18481, doar 7 articole din Constituţia belgiană de la 1831, în timp ce alte 8 erau recuperate din Regulamentul Organic al Moldovei [18].

În cele din urmă, sunt sezizabile insituţii pe care Kogălniceanu le-a preluat, într-adevăr, din tradiţia constituţională românească sau le-a stipulat ca răspuns dat unor evoluţii negative în viaţa constituţională românească: consacrarea judeţelor sau ţinu turilor ca unităţi administrativ teritoriale; interdicţia expresă pentru Domn de a se amesteca în hotărârile judecătoreşti; alegerea de către Adunare a agentului Moldovei la Constantinopol [19].

Este clară intenţia lui Kogălniceanu de a depăşi faza formulărilor de tip programatic şi de a contura un act juridic fundamental cu forţă juridică supremă care să dea consistenţă viziunilor sale despre constituţionalism [20, p. 44].

Echilibrul specific între tradiţionalism şi evoluţionism îl conducea pe Kogălniceanu la concluzii aparte: în spirit hegelian, Constituţia unui popor trebuia să fie „o plantă indigenă, expresia năravurilor şi nevoinţelor naţiei»; pe de altă parte, anticipând o problemă centrală a dezvoltării constituţionale la români, Kogălniceanu atrăgea atenţia asupra importanţei conştientizării, abordării critice şi adaptării la necesităţile de moment ale societăţii a instituţiilor tradiţionale. O instituţie tradiţională devine, astfel, utilă procesului de modernizare numai în măsura în care se adaptează organic la procesele sociale ale prezentului. *Per a contrario*, o instituţie tradiţională nu poate fi menţinută în mod conservator doar pentru că este tradiţională: evoluţionismul lui Kogălniceanu scotea astfel în evidenţă caracterul viu al tradiţiei (constituţionale) [21, p. 12].

Unii autori consideră că textul unei Constituții adoptate în perioada de tranziție suferă modificări în special în primii 10-15 ani, apoi are loc o stabilizare relativă a ei. Adoptarea Constituției Republica Moldova la 29 iulie 1994, în perioada de tranziție, servește drept confirmare a acestei teze [22, p. 93].

Tradiția constituțională nu este doar o moștenire istorică, ci un sistem viu, care modelează atât interpretarea normelor constituționale, cât și adaptarea acestora la provocările contemporane. Dezvoltarea constituționalismului în Republica Moldova reflectă un proces continuu de adaptare și reformă, în care tradițiile istorice se îmbină cu angajamentele față de standardele internaționale, contribuind la consolidarea unui stat democratic și de drept. Dezvoltarea constituționalismului în Republica Moldova a fost un proces complex, marcat de tranziții politice și influențe externe, care a culminat cu adoptarea Constituției din 1994 și continuarea reformelor în domeniul dreptului constituțional. În perioada interbelică, Basarabia, parte a României, a adoptat Constituția din 1923, inspirată de modelul francez.

Revizuirea Constituției este un eveniment deosebit, poate chiar extraordinar, în istoria dezvoltării unui sistem constituțional, o consecință a schimbării opțiunilor politice și juridice ale societății. Frecvent, revizuirea Constituției

a dus la o metamorfoză în sistemul instituțional și de drept al puterii de stat, la schimbarea esențială, uneori diametral opusă, a regimului politic, a formei de guvernământ și nemijlocit a esenței Constituției. Republica Moldova, într-o perioadă scurtă de la dobândirea suveranității și independenței, a încercat, în cadrul sistemului său constituțional, aceste metamorfoze constituționale. Unele modificări au fost determinate de integrarea Republicii Moldova în structurile internaționale și de angajamentul de a ajusta legislația internă la standardele internaționale privind drepturile omului, printre care menționăm: abolirea pedepsei capitale, emiterea mandatului de către instanța judecătorească, implementarea garanțiilor suplimentare în vederea păstrării secretului corespondenței și în reglementarea cazurilor de restrângere a exercițiului drepturilor și libertăților cetățenilor ș.a. Constituția Republicii Moldova, ca lege supremă în sistemul juridic normativ, este o Constituție relativ rigidă, în sensul că ea admite revizuirea, dar numai printr-un sistem tehnic prestabilit, vizând inițiativa revizuirii, procedura acesteia și limitele revizuirii [23, p. 12].

Pentru a echilibra contradicțiile și a fi posibilă clarificarea modului în care tradiția și inovația sunt repere în aprecierea modului în care evoluează și se dezvoltă un stat în care Constituția rămâne garant al legalității este necesară „o conciliere între ideea de durabilitate şi stabilitate, continuitate şi actualitate, între caracteristicile constituției şi necesitatea revizuirii [24, p. 27-28].

Este absolut necesar să evaluăm modalitatea în care echilibrul dintre tradiție și inovație, este posibil și trebuie asigurat, sarcină fundamentală pentru realizarea obiectivelor setate de stat (cum ar fi în cazul nostru asigurarea supremației constituției și ajustarea legislației naționale la cea a Uniunii Europene), înregistrarea progreselor statului în asigurarea securității juridice și nu numai [15, p. 60].

Cu privire la schimbările supranaționale, este cazul Uniunii Europene (UE), care a avut ca scop evoluția de la cooperarea economică și uniunea monetară a statelor membre la o comunitate constituțională. Se presupune că UE este democratică, odată ce Tratatul de la Lisabona din 2007 prevede că „funcționarea Uniunii se întemeiază pe principiul democrației reprezentative” [16].

Statele membre şi-au limitat, chiar dacă în câteva domenii, drepturile lor suverane şi au înfiinţat, astfel, un sistem de drept aplicabil resortanţilor şi statelor înseşi. Din transferul de atribuţii rezultă faptul că statele membre nu mai elaborează legislaţie în domeniile supuse transferului, pentru că nu mai deţin competenţa necesară. Legislația primară europeană creează o ordine juridică specifică ce se integrează în ordinea juridică națională. Din această integrare decurge imposibilitatea prevalării unei măsuri naţionale ulterioare

contrare dreptului european. Specificitatea dreptului european devine evidentă tocmai datorită consecințelor pe care le presupune principiul priorităţii. Statele membre au obligația, conform principiului cooperării loiale consacrat de articolul 10 din Tratatul privind Uniunea Europeană (TUE), să abroge norma naţională incompatibilă cu dreptul comunitar şi, până la acel moment, să lase inaplicabilă dispoziția respectivă [17, p. 163].

Problema esențială a UE și a statului de drept în funcționarea instituțiilor sale constă în a „căuta un bun echilibru între respectul identității statelor membre, a culturii lor, a tradițiilor și diversității lor și, de altă parte, a necesității unui proces decizional central eficace, democratic și transparent, a aplicării uniforme a dreptului, a puterii de a răspunde efectiv sfidărilor economice, sociale, ale mediului și de securitate din sec. XXI, la care niciun stat membru nu poate face față singur. Din păcate însă, Uniunea continuă să-și lărgească competențele, contrar ordinii juridice instituită prin tratate și a celei rezultată din tradițiile constituționale comune și din identitatea națională a statelor membre, garantate de art. 4 și art. 6 TUE, care, precum se constată în ultimii ani, acționează energic pentru a-și salva identitatea, cultura, tradițiile și diversitatea fiecăruia din ele [18].

Art. 6 din Tratatul privind Uniunea Europeană, relevă faptul că drepturile fundamentale, astfel cum sunt garantate prin Convenţia europeană pentru apărarea drepturilor omului şi a libertăţilor fundamentale şi astfel cum rezultă din tradiţiile constituţionale comune statelor membre, constituie principii generale ale dreptului Uniunii. *Tradițiile constituționale comune statelor membre* în dreptul UE se referă la principiile și normele fundamentale **(**principiile statului de drept, drepturile fundamentale, democrația reprezentativă), comune tuturor sistemelor constituționale din statele membre, care stau la baza dreptului Uniunii Europene, formând un set de valori și principii recunoscute care influențează interpretarea și aplicarea tratatelor și legislației UE [19].

Tradițiile constituționale comune ca element de legitimare în ordinea juridică a Uniunii Europene. Fondatorii Uniunii Europene au considerat, din motive întemeiate, că este necesar să lase loc tradițiilor constituționale comune ca un alt numitor comun la baza dreptului UE, care să alimenteze principiile generale ale UE pe care Curtea de Justiţie a UE (CJUE) ar putea fi nevoită să le aplice [20].

Elaborarea unui sistem de protecţie a drepturilor fundamentale la nivel comunitar ar apărea ca un factor integrator şi ca un element de legitimare a unor noi instituţii. Este și motivul pentru care Curtea de Justiţie a UE a decis că „respectarea drepturilor fundamentale face parte integrantă din principiile

generale ale dreptului căruia Curtea îi asigură respectarea" şi că „protecţia acestor drepturi, inspirându- se în întregime din tradiţiile constituţionale comune ale statelor membre trebuie asigurată în cadrul structurii şi obiectivelor Comunităţii»[21].

Cooperarea la nivel european și național a scos la iveală două lucruri: există valorile comune ale Uniunii Europene, tradiția constituțională europeană a democrației, demnitatea umană, statul de drept, și există valoarea și importanța fiecărui stat membru în acest domeniu, caracterizat mai presus de toate de identitatea sa constituțională națională, pe care țările Uniunii Europene se angajează să o protejeze. CJUE este pregătită să respecte această identitate constituțională națională; cu toate acestea, este necesar să se stabilească criterii pentru definirea a ceea ce constituie o identitate constituțională națională. Acest lucru este important, deoarece nu poate fi contradictoriu cu tradiția constituțională europeană. Este esențial să se traseze granițe figurative între tradițiile constituționale comune ale Europei în ansamblu și nucleul sacrosanct al identității constituționale a fiecărui stat membru [22].

Ambele caracteristici sunt interfețe între dreptul european și legile constituționale naționale, dar au efecte diferite. Prima caracteristică, identitatea națională, limitează competența Uniunii Europene. A doua caracteristică, tradițiile constituționale comune, generate în principal de curțile constituționale naționale, constituie o sursă juridică pentru Curte și modelează dreptul european. Curțile constituționale naționale interpretează constituțiile naționale, iar aceste interpretări sunt integrate în dreptul european prin intermediul canalului tradițiilor constituționale comune, contribuind astfel la dezvoltarea acestuia [22].

Regula generală a primatului dreptului european este realizată prin două modificări în situații specifice. Dacă sunt aplicate cu prudență atât de Curte, cât și de curțile constituționale naționale, aceste două modificări ne vor permite să evităm majoritatea conflictelor, sau cel puțin cele mai radicale, conflictele dintre legislația europeană și cea națională, care altfel ar putea crea tensiuni judiciare și politice în cadrul Uniunii Europene. Una dintre aceste modificări este articolul 4 alineatul (2) din Tratatul privind Uniunea Europeană (TUE). Acesta prevede că Uniunea Europeană trebuie să respecte identitatea națională a statelor membre. Cealaltă modificare este cunoscută sub denumirea de tradiții constituționale comune. Aceste două modificări specifice ale regulii generale a primatului dreptului european – identitatea națională și tradițiile constituționale comune – sunt garanții care contribuie la prevenirea conflictelor sau contradicțiilor între cele două dimensiuni ale

spațiului constituțional european comun și instanțele relevante: cele 27 de curți constituționale naționale și Curtea. Acesta este modul în care ar trebui să privim spațiul constituțional european comun și structura sa principală [23].

• Concluzii

Tradițiile constituționale joacă un rol esențial atât în dreptul intern, cât și în dreptul comunitar al Uniunii Europene. În plan național, tradiția constituțională permite adaptarea graduală a Constituției la noile realități, fără a rupe legătura cu trecutul.

Din perspectiva dreptului intern, ele contribuie la definirea identității constituționale a fiecărui stat, oferind stabilitate, continuitate și legitimitate sistemului juridic. În acquis-ul comunitar, aceste tradiții constituie o sursă de inspirație pentru dezvoltarea principiilor generale de drept, fiind un reper important în interpretarea și aplicarea normelor europene. Tradițiile constituționale realizează o conexiune între ordinea juridică internă și cea comunitară, precum și între diversitatea națională și unitatea juridică europeană, consolidând coerența și asigurând respectarea valorilor fundamentale precum, democrația, statul de drept și drepturile fundamentale.

• Referințe bibliografice:

1. PUȘCAȘ V. *Conceptul şi conţinutul suveranităţii.* În: Administrarea publică, nr. 3, 2006.
2. IONESCU C. *Legalitate versus oportunitate în preluarea tradițiilor democratice ale sistemului politic romanesc*. [citat 15.05.2025]. Disponibil: https://www.curieruljudiciar.ro/2014/01/31/legalitate-vs-oportunitate-in-preluarea-traditiilor-democratice-ale-sistemului-politic-romanesc/
3. GÎRLEŞTEANU G. *Tradiţiile democratice ale poporului român şi idealurile revoluţiei din decembrie 1989.* În: Universul Juridic, Bucureşti, 2015. ISBN 978-606-673-584-1.
4. COSTACHI Gh. *Echilibrul dintre stabilitatea şi dinamica constituţiei – garanţie importantă a regimului constituţionalităţii*. În: Revista științifică internațională "Supremația Dreptului" No 3, 2016.
5. VARGA A. *Constituţionalitatea procesului legislativ*. București: Editura Hamangiu, 2007.
6. GUȚAN M. *Transplant constituțional şi constituționalism în România modernă, 1802-1866*. Editura Hamangiu, 2013. ISBN 6066782398. 464 p. GÎRLEŞTEANU G. *Tradiţiile democratice ale poporului român şi idealurile revoluţiei din decembrie 1989*. Universul Juridic, Bucureşti, 2015. ISBN 978-606-673-584-1. P. 14

7. GUȚAN M. *Transplant constituțional și constituționalism în România modernă, 1802-1866*. Editura Hamangiu, 2013. ISBN 6066782398. 464 p.
8. BANCIU A., *Istoria vieții constituționale din România (1866-1991*). Casa de Editură și presă Șansa SRL, București, 1996.
9. GUȚAN M. *Rolul transplantului juridic în construcția dreptului public românesc modern și contemporan*. Teză de abilitare. București, 2016. [citat 20.04.2025]. Disponibil:https://www.researchgate.net/publication/321228633_Rolul_transplantului_juridic_in_constructia_dreptului_public_romanesc_modern_si_contemporan_teza_de_abilitare
10. TILMAN-TIMON V. Al., *Les influences etrangeres sur le droit constitutionnel roumain,* Sirey, Paris, 1946,
11. GUȚAN, M. *Constituționalism și import constituțional în România modernă: proiectul de Constituție de la 1848 al lui Mihail Kogălniceanu*. În: Studia Politica: Romanian Political Science Review, nr. *11*(2) 2011. P. 227-254. [citat 20.03.2025]. Disponibil: https://nbn-resolving.org/ urn:nbn:de:0168-ssoar-448708.
12. AVORNIC, Gh., GRECU, R. *Despre mijlocul cel mai democratic de adoptare a unei constituții*. În: Revista Națională de Drept, 2011, nr. 4.
13. ZAPOROJAN V., CRIGAN D. *Metamorfoza adoptării și revizuirii Constituției Republicii Moldova*. În: Studia Universitatis Moldaviae, 2019, nr.8(128). Seria "Științe sociale" ISSN 1814-3199, ISSN online 2345-1017
14. NEGULESCU, P., ALEXIANU, G. *Tratat de drept public*. Tomul I. Bucureşti: Editura Casa Şcoalelor, 1942. P. 136
15. CIOBANU R. *Tradiția constituțională și inovația legislativă: un echilibru necesar*. În: Survivanţa tradiţiei constituţionale în tiparele constituţionalismului european: materialele conferinţei ştiinţifice naţionale cu participare internaţională dedicată aniversării a 30 de ani de la adoptarea Constituţiei RM. Chișinău: Editura USM, 2025, pp. 58–69. ISBN 978-9975-62-864-8 (PDF). Disponibil: https://doi.org/10.59295/stctce2025.05
16. GÁBOR A. T. *Constituționalismul european: principii, criză și ascensiunea autoritarismului*. În: Buletinul Curții Constituționale NR. 1/2017 (2). ISSN 2537-6195.
17. FUEREA A. *Drept comunitar european. Partea generală*. Editura Allbeck, Bucureşti, 2004
18. VOICU M. *Unele observații asupra doctrinei dreptului UE și a jurisprudenței CJUE în dezacord cu tezele și opiniile prof. Koen Lenaerts* – președintele CJUE (2015-2025). [citat 20.08.2023]. Disponibil: https://www.juridice.ro/essentials/10347/unele-observatii-asupra-doctrinei-dreptului-ue-si-a-jurisprudentei-cjue-in-dezacord-cu-tezele-si-opiniile-prof-koen-lenaerts-presedintele-cjue-2015-2025
19. *Tratatul privind Uniunea Europeană*, cunoscut și sub numele de Tratatul de la Maastricht. Semnat la 07.02.1992 și intrat în vigoare în 1993

20. ZIEMELE I. *Common constitutional traditions as a means of legitimacy and coherence of the EU legal order*. EU-nited in diversity: between common constitutional traditions and national identities. În: International Conference Riga, Latvia – 2-3 September 2021. [citat 22.04.2025]. Disponibil: eunited_in_diversity_-_riga_september_2021_-_conference_proceedings.pdf
21. ZLĂTESCU I. M., Demetrescu R. C. *Drept instituţional comunitar şi drepturile omului*. Institutul Roman pentru Drepturile Omului. Bucureşti, 2005. ISBN 973-9316-51-4
22. OSIPOVA S. *Foreword by Ms Sanita Osipova, President of the Constitutional Court of the Republic of Latvia.* În: EUnited in diversity: between common constitutional traditions and national identities. International Conference Riga, Latvia – 2-3 September 2021. [citat 27.03.2025]. Disponibil: eunited_in_diversity_-_riga_september_2021_-_conference_proceedings.pdf
23. LEVITS E. *On primacy, common constitutional traditions, and national identity in the common European constitutional space*. P. 27-28 . În: EUnited in diversity: between common constitutional traditions and national identities. International Conference Riga, Latvia – 2-3 September 2021.